

χωρισθῆ ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς ἡδονῆς, οἷονδήποτε καὶ ἂν εἶναι τὸ περιεχόμενο πού θὰ ἔχη ἡ ἡδονή.

III

Ὁ νεώτερος ἡδονισμὸς καὶ εὐδαιμονισμὸς.

Στὴν νεώτερη ἐποχὴ ἐκεῖνος πού ἀνέπτυξε συστηματικὰ τὴν ἔννοια τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ἀτομικῆς εὐδαιμονίας καὶ ἐσκήριξε ὅλη τὴν ἠθικὴ ἐπάνω σ' αὐτὴν εἶναι ὁ Spinoza. Στὴν «Ἠθικὴ» του συνδυάζει στοιχεῖα ἐπικούρεια, στωϊκὰ καὶ ἀριστοτελικά, χωρὶς ὅμως νὰ κατορθώνη νὰ ἄρῃ τὴν ἀντίφαση πού ὑπάρχει μεταξύ των. Οἱ μεταγενέστεροι ὀπαδοὶ τῆς ἀτομικῆς εὐδαιμονίας καὶ τῆς θεωρίας τῆς ἡδονῆς στηρίζονται πολὺ στὴν «Ἠθικὴ» τοῦ Spinoza. Μὲ μεγαλύτερη συστηματικότητα ἀλλὰ καὶ μὲ περισσότερο δογματισμὸ ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους, ὁ Spinoza θέτει τὴν ἐπιθυμία ὡς τὸ κύριο γνώρισμα τοῦ ἀνθρώπου. «Ἡ ἐπιθυμία εἶναι ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου γιατί μονάχα αὐτὴ αὐξάνει τὴν πραγματικότητα τοῦ ἀνθρώπου καὶ πραγματικότητα εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὴν τελειότητα». Ὅσο περισσότερες ἐπιθυμίες ἱκανοποιοῦμε τόσο περισσότερη ἡδονὴ κερδίζομε καὶ τόσο τελειότεροι γινόμαστε, γιατί τελειότερος εἶναι πάντα ἐκεῖνος πού πάει πλησιέστερα στὴν οὐσία του, στὸν πυρῆνα τοῦ εἶναι του· πυρῆνας τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ἐπιθυμία καὶ παρακόλουθός της ἡ ἡδονή. Ὅπως στὰ ἀρχαῖα εὐδαιμονιστικὰ συστήματα ἔτσι καὶ στὸ σύστημα τοῦ Spinoza ἡ βία ἡ μοναδικὴ τῆς ἀρετῆς εἶναι ἡ δρμὴ τῆς αὐτοσυντηρήσεως. Ἀρετὴ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ δύναμη νὰ διατηρηθῆ, ἀλλὰ καὶ νὰ αὐξάνη ἐκεῖνο πού ἀποτελεῖ τὴν οὐσία τῆς ζωῆς σου· δηλαδὴ τὴν ἐπιθυμία καὶ τὰ εὐχάριστα παρακόλουθά της. Ἐκεῖνο πού πραγματικὰ ὑπάρχει πρέπει νὰ τὸ πολλαπλασιάσῃς ὅσο μπορεῖς. Πρέπει νὰ πολλαπλασιάσῃς τὴν ἐπιθυμία σου, γιατί ἔτσι ἐκπληρώνεις τὸν σκοπὸ τῆς ζωῆς σου. Σύμφωνα μ' αὐτὴν τὴν ἀρχὴ ἀγαθὸ εἶναι ὅ,τι ὠφελεῖ ἢ μᾶλλον ὅ,τι ἀνταποκρίνεται στὴν ἐπιθυμία μου καὶ κακὸ ὅ,τι βλάπτει ἢ μᾶλλον ὅ,τι μὲ ἐμποδίζει νὰ γίνω μέτοχος ἐνὸς ἀγαθοῦ, ὅ,τι ἐμποδίζει νὰ γίνῃ ἡ πλήρωση μιᾶς ἐπιθυμίας. Ἡ ἡδονὴ εἶναι κάτι

ὅπωςδὴποτε καλόν. Σκοπὸς τῆς ζωῆς εἶναι νὰ περιορίσῃ τὸν πόνο τῆς καὶ νὰ αὐξήσῃ τὴν εὐτυχία τῆς, τὴν ἡδονή τῆς, γιατί αὕτη εἶναι τὸ ἄμεσο ἀγαθόν, ἐνῶ ἐκεῖνος εἶναι τὸ ἄμεσο κακόν. Ὁριο ἡδονῆς δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχῃ, γιατί αὐτὸ θὰ περιώριζε τὴν τελειότητά μας· γινόμεσθε τελειότεροι μὲ ἀπεριόριστη ἡδονή.

Ὑπάρχει ὅμως καὶ στὸν Σπινόζα ὁ φραγμὸς. Ὑπάρχει κι' ἐδῶ ὁ περιορισμὸς τῆς ἀρχῆς. Ἡ ἡδονὴ ἔχει μέσα τῆς διπλῆ κατεύθυνση· μπορεῖ νὰ προκαλέσῃ νέα ἡδονή, ἀλλὰ μπορεῖ νὰ γεννήσῃ καὶ πόνο καὶ μάλιστα σειρά δλόκληρη ἀπὸ πόνους. Κυρίως ἡ ἡδονὴ τῆς στιγμῆς μπορεῖ νὰ γεννήσῃ διαρκέστερο πόνο. Γι' αὐτὸ ὅταν εἶναι νὰ ἐκτιμῆσω τὴν ἀξία τῆς ἡδονῆς δὲν πρέπει νάχω τὸ νῦν μου μονάχα στὸ παρόν, ἀλλὰ καὶ στὸ μέλλον. Πρέπει νὰ συνυπολογίζω καὶ τὰ ἐπόμενα· καὶ τότε νὰ προτιμῶ τὴν ἡδονὴ ὅταν τὸ ποσὸν τῆς εἶναι μεγαλύτερο ἀπὸ τὸ ποσὸν τοῦ πόνου, ποὺ πιθανὸν θ' ἀκολουθήσῃ ὕστερα ἀπ' αὐτήν. Ἀπὸ δυὸ κακά—ποὺ εἶναι πάντα ἢ δυὸ πόνοι ἢ δυὸ λύπες—πρέπει πάντα νὰ προτιμῶ τὸ μικρότερο· καὶ ἀπὸ δυὸ καλὰ—ποὺ εἶναι πάντα δυὸ ἡδονές ἢ δυὸ χαρές—πρέπει νὰ προτιμῶ πάντα τὸ μεγαλύτερο, ἔστω καὶ ἂν πρόκειται νὰ τὸ συναντήσω ὄχι τώρα ἀλλὰ στὸ μέλλον. Ποτὲ δὲν πρέπει νὰ θυσιάζω τὴν ἡδονὴ παρὰ μονάχα ὅταν μοῦ διασφαλισθῇ μεγαλύτερη καὶ διαρκέστερη ἡδονή. Θυσία πρέπει νὰ κάνω μονάχα ὅταν θάχω μιὰ ὠφέλεια. Ἀπὸ αὐτὴν τὴν σκέψη ὠρμήθηκε ὁ ἄνθρωπος καὶ παρατήθηκε ἀπὸ ὠρισμένα φυσικὰ του δικαιώματα καὶ προτίμησε νὰ ζήσῃ κοινωνικά. Ἡ κοινωνικὴ ζωὴ εἶναι ὅπωςδὴποτε ὠφελιμώτερη στὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν ἀκοινωνήτη, ἔστω καὶ ἂν φαίνεται ὅτι στὴ δεύτερη ἔχει περισσότερα δικαιώματα ἀπὸ τὴν πρώτη. Πάντως καὶ μέσα στὴ κοινωνικὴ ζωὴ ἡ ἀρχὴ ποὺ πρέπει νὰ ρυθμίζῃ τὶς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ὠφελιμότητος. Μῖσος, φθόνος, περιφρόνηση, ὀργὴ κ.λ.π. ἀπορρίπτονται ἀπὸ τὸν Σπινόζα, ὄχι γιατί εἶναι αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ ἀπορριπτέα, ἀλλὰ γιατί παρεμποδίζουν τὴν κοινωνικὴ ζωὴ ποὺ εἶναι τὸ στήριγμα καὶ ἡ προϋπόθεσις τῆς ἀτομικῆς εὐδαιμονίας καὶ γιατί συνδέονται μὲ λύπη· ἀπορρίπτονται γιατί δὲν αὐξάνουν τὴν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ἡδονή, δὲν ὀδηγοῦν στὸ σκοπὸ τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, στὴν ἀτομικὴ εὐδαιμονία. Ὅ,τι βλάπτει τὴν ἀτομικὴ του εὐδαι-

μονία ὁ ἄνθρωπος ὄχι μόνον πρέπει νὰ τὸ ἀποφεύγῃ ἀλλὰ καὶ νὰ τὸ μάχεται. Σ' αὐτὸν τὸν ἀγῶνα εἶναι ὁ νοῦς τὸ καλύτερο μέσο. Ὁ νοῦς χρειάζεται γιὰ νὰ κατευθύνῃ τὴ ζωὴ στὴν εὐδαιμονία της· «Νὰ πράττῃς μὲ ἀπόλυτη ἀρετὴ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ ζῆς καὶ νὰ διατηρῆς τὸ εἶναι σου μὲ τὴν ὁδηγία τοῦ νοῦ σου, νὰ ζητᾷς μ' αὐτὸν τὴν ἀτομικὴ σου ὠφέλεια καὶ εὐδαιμονία». Δὲν ἔχει ὁ νοῦς δική του ἀξία, ἀλλὰ εἶναι μονάχα τὸ μέσο γιὰ νὰ ἐπιτύχῃ ὁ ἄνθρωπος τὸ ἀνώτατο ὄριο τῆς εὐδαιμονίας του· οὔτε ἀξίζει ὁ νοῦς περισσότερο ἀπὸ τὴν ἄνοια.

Κι' ὅμως, ἀντίθετα πρὸς αὐτὴ τὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ἐπιθυμίας καὶ τῆς ὑπηρετικῆς ἀξίας τοῦ νοῦ, εἰσάγει ὁ Spinoza καὶ τὴν ἀρχὴ ὅτι «ἐκεῖνο ποὺ ἐπιδιώκομε μὲ τὸ νοῦ μας δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ γνώση· καὶ τὸ πνεῦμα, ἐφ' ὅσον χρησιμοποιεῖ τὸ νοῦ, θεωρεῖ ἐκεῖνο μονάχα γιὰ ὠφέλιμο ποὺ ὁδηγεῖ στὴ γνώση». Ἡ γνώση τίθεται τῶρα ὡς ἀπόλυτος σκοπὸς τοῦ νοῦ καὶ ὅλης τῆς ζωῆς. Ἐφ' ὅσον ὅμως τεθῆ ἡ γνώση ὡς ἀνώτατος σκοπὸς τῆς ζωῆς, θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς, τότε πρέπει κατ' ἀνάγκην ἀπὸ τὴ γνώση νὰ προκαλῆται καὶ ἡ ἀνώτατη ἡδονή, γιατί ἡ ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς πρέπει νὰ ρυθμίζῃ τὴ ζωὴ ὅπως δῆποτε. Αὐτὴ τὴν ἀρχὴ δὲν τὴν θυσιάζει ὁ Spinoza. Ἡ γνώση ὅμως εἶναι σχετικὴ καὶ ἀπόλυτη. Ἡ σχετικὴ προσφέρει μονάχα σχετικὴ ἡδονὴ καὶ ἀναφέρεται στὰ πεπερασμένα ἀντικείμενα. Ἡ ἀπόλυτη γνώση ἔχει ὡς ἀντικείμενο τὸ θεό. Σκοπὸς της εἶναι νὰ κατανοήσῃ τὴ θεότητα. Ὅταν γνωρίζομε τὸ θεὸ οἰσθανόμαστε ἀγάπη πρὸς αὐτόν· ἡ γνώση μᾶς μαθαίνει νὰ τὸν ἀγαπᾶμε· ὅταν ὅμως ἀγαπᾶμε αἰσθανόμαστε εὐτυχία· μέσα στὴν ἀγάπη ποὺ ἔχομε γιὰ τὸ θεὸ ὑπάρχει καὶ ἡ ἀτομικὴ μας εὐδαιμονία. Ἡ εὐδαιμονία ὅμως αὐτὴ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς μας. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀρετὴ τῆς ζωῆς. Τὴν εὐδαιμονία αὐτὴ δὲν μᾶς τὴν χαρίζει ὁ θεὸς ὡς ἀμοιβὴ γιὰ τὴν ἀγάπη μας, ἀλλὰ τὴν βρίσκομε μέσα στὴν ἀγάπη μας. Σκοπὸς λοιπὸν τῆς ζωῆς εἶναι ἡ εὐδαιμονία ποὺ αἰσθανόμαστε ἀπὸ τὴν ἀγάπη τοῦ θεοῦ, ποὺ γεννιέται μέσα μας ἀπὸ τὴν γνώση. Χωρὶς τὴν γνώση δὲν ὑπάρχει καμμιά ἀληθινὴ εὐδαιμονία. Εἶναι εὐνόητο ὅτι ἔτσι ὁ Spinoza, ὄχι μονάχα ἔρχεται σὲ ἀντίφαση μὲ τὴν προηγούμενη ἀρχὴ τῆς ἐπιθυ-

μίας, ἀλλὰ καὶ περιορίζει ἐξαιρετικὰ τὴν ἀρχὴ τῆς εὐδαιμονίας· καθιστᾷ δυσκολώτερο τὸ ἀγαθὸ τῆς ζωῆς, πὺν στὴν ἀρχὴ ἐφαίνονταν τόσο εὐκόλο· ἀπὸ ἄμεσο γίνεται ἔμμεσο τὸ ἀνώτατο ἀγαθόν, γιὰτὶ τὴν ἔξαρτᾶται ἀπὸ τὴ γνῶση τοῦ θεοῦ· καὶ ἡ γνῶση τοῦ θεοῦ εἶναι πράγμα πολὺ δύσκολο· καὶ προὔποθέτει τὴ θυσία τῶν ἄλλων ἡδονῶν. Ἐπειτα χάνεται ἡ ποικιλία τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς εὐδαιμονίας μὲ τὴν ἐξάρτησή της ἀπὸ τὴν γνωστικὴ ἰδιότητα, ἐνῶ, ἂν ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς εἶναι ἡ εὐδαιμονία, μπορεῖ νὰ τὴν ἐπιτύχη κανεὶς καὶ μὲ ἄλλη ἰδιότητα, μὲ ἄλλη ἱκανότητα, τὴν πρακτικὴ ἢ τὴν αἰσθητικὴ. Ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς, ὅπως τὸν θέτει ὁ Spinoza, μὲ τὴν δεύτερη ἀρχὴ τῆς ἠθικῆς του, τὴ γνῶση, εἶναι κάτι πὺν μονάχα οἱ θεωρητικοὶ ἄνθρωποι μποροῦν νὰ τὸ ἐπιτύχουν. Ἐνῶ στὴν ἀρχὴ ἐφάνηκε πὺς ἡ εὐτυχία εἶναι κάτι πὺν μποροῦν ὅλοι νὰ τὸ ἐπιτύχουν, τὴν φαίνεται πὺς ἡ εὐτυχία ἀνήκει μονάχα στοὺς λίγους ἐκείνους πὺν θὰ μπορέσουν νὰ ὑψωθοῦν στὴν ἀπόλυτη γνῶση, στὴ γνῶση τοῦ θεοῦ. Ἐνῶ πρὶν ἦταν ρυθμιστὴς τῆς εὐτυχίας τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἀτομικὴ του ἰδιοσυγκρασία, ἡ διατήρηση καὶ ἡ αὔξηση τῆς οὐσίας του, πὺν εἶναι ἡ ἐπιθυμία, τὴν γίνεται ρυθμιστὴς τῆς ἠθικῆς του ζωῆς, τῆς πραγματικῆς του εὐδαιμονίας μονάχα ἡ γνωστικὴ του ἐνέργεια. Ἡ ἀπόλυτη ὅμως γνῶση τοῦ θεοῦ εἶναι ἄθλος πὺν μονάχα μερικοὶ τὸν κατορθώνουν. Γι' αὐτὸ ἡ πραγματικὴ εὐδαιμονία ἀνήκει μόνον στοὺς θεωρητικοὺς ἀνθρώπους· ὅλοι οἱ ἄλλοι εἶναι δυστυχεῖς.

Μὲ λιγώτερη συστηματικὴτητα, ἀλλὰ μὲ περισσότερη ἐμπειρία καὶ περισσότερο πρακτικὸ νοῦ στηρίζει τὴν θεωρία τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ὠφελιμότητος ὁ ἄγγλος φιλόσοφος Bentham. Ἄλλη μιὰ φορὰ γίνεται ἡ προσπάθεια μέσα στὴν ἱστορία τῆς ἠθικῆς νὰ θεμελιωθῇ ὅλη ἡ δράση τοῦ ἀνθρώπου καὶ κυριώτατα ἡ ἠθικὴ του ἐπάνω στὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς, τῆς ὠφελιμότητος καὶ τῆς εὐδαιμονίας. Τίποτε δὲν ὑπάρχει πὺν νὰ μὴ προσδιορίζεται τελικὰ ἀπὸ τὴν ἐννοια τῆς εὐδαιμονίας καὶ μάλιστα τῆς ἀτομικῆς. Αὐτὴ εἶναι ἡ γνώμη τοῦ Bentham. Οἱ ἠθικὲς ἀξίες καὶ ὅλες οἱ γενικὲς ἀρχὲς πὺν διέπουν τὴν ἠθικὴ καὶ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ κάθε ἐπίκληση πὺν γίνεται στὴν ἠθικὴ του συνείδηση καὶ στὸ ἠθικὸ του συναίσθημα ἔχουν πάντα, εἴτε ὡς συνειδητὸ εἴτε ὡς ἀσύνειδο κίνητρο,

τὴν ἀτομική του εὐδαιμονία. Τὸ κάθε τι, εἴτε τὸ ὀρίζουν οἱ νόμοι οἱ κοινωνικοὶ εἴτε τὸ ὀρίζει ὁ ἠθικὸς νόμος, γίνεται μὲ τὸν ἀνομολόγητο σκοπὸ νὰ ἀποφευχθῇ κάτι πὸν βλάπτει καὶ νὰ περισωθῇ κάτι πὸν ὠφελεῖ. Καὶ οἱ γενικὲς ἀρχὲς τῆς ἠθικῆς, πὸν τίθενται ἄσχετα ἀπὸ κάθε ἠδονικὴ ὑστεροβουλία, ἔχουν κι' αὐτὲς κατὰ τὸν Bentham τὸν ἀπώτερο σκοπὸ νὰ ὀδηγήσουν τὸν ἄνθρωπο στὴν εὐδαιμονία. Ἡ ἠδονὴ εἶναι κι' ἐδῶ τὸ ἀνώτατο, ἀλλὰ ἀνομολόγητο ἀγαθὸ τῆς ζωῆς. Γι' αὐτὸ ἐκεῖνο πὸν πρέπει νὰ προσδιορίζῃ τὴν ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, μόνις ὁ ἄνθρωπος αὐτονομηθῇ, εἶναι ἡ ἀτομική του εὐδαιμονία· ἄλλο κριτήριον δὲν ὑπάρχει ἢ τουλάχιστον δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχη. Ἄν μιὰ πράξις ἔχη ἀξιολογικὸ περιεχόμενον ἀντίθετον στὰ θεμελιακὰ ἠθικὰ αἰτήματα πὸν ρυθμίζουν ὁποσδήποτε τὴν ζωὴ κάθε ἱστορικοῦ ἀνθρώπου, τοῦτο δὲν τὸ ἐξετάζει καθόλου οὔτε ὁ νεώτερος εὐδαιμονισμός· ἂν ὠρισμένες ἐνέργειες ἀντιστρατεύονται τὸν ἄγραφο ἠθικὸ νόμον δὲν σημαίνει τίποτε· ἀρκεῖ ἡ πράξις νὰ προσπορίσῃ ἀρκετὸ ποσὸν ἠδονῆς, νὰ συμβάλῃ στὴν αὐξήσῃ τοῦ ποσοῦ τῆς ἀτομικῆς εὐδαιμονίας. Ἡ ἀρχὴ πὸν ἔθεσε ὁ ἀρχαῖος ἰδρυτῆς τῆς θεωρίας τῆς ἠδονῆς παραμένει ἀμετακίνητη. «Εἶναι δὲ τὴν ἠδονὴν ἀγαθὸν· ἂν ἀπὸ ἀσχημοτάτων γένηται· εἰ γὰρ καὶ ἡ πρῶξις ἄτοπος εἴη, ἀλλ' οὖν ἡ ἠδονὴ δι' ἑαυτὴν αἰρετὴ καὶ ἀγαθόν». Ποτὲ δὲν πρέπει νὰ παρατιέται κανεὶς ὀριστικὰ ἀπὸ μιὰ ἠδονή· ὅποιος ἀφίνει μιὰ ἠδονὴ νὰ χαθῇ, χωρὶς μ' αὐτὸ νὰ ἐπιδιώκῃ ν' ἀποφύγῃ ἕνα μεγαλύτερον μελλοντικὸ πόνον, εἶναι τρελλός. «Τὴν βδελυρότερη ἠδονὴ πὸν μπορεῖ νάχη ἕνας κακοῦργος ἀπὸ τὸ ἔγκλημά του δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ τὴν περιφρονοῦμε, ἂν ἦταν δυνατὸν νὰ τὴν χωρίσωμε ἀπὸ τὰλλα δεινὰ πὸν ἀκολουθοῦνε μετὰ». Μὲ αὐτὰ τὰ λόγια ἐκφράζει τὴν ἀπόλυτη πίστη του στὴν ἠδονὴ ὁ ἄγγλος φιλόσοφος.

Καὶ ἐνῶ ὁ Ἐπίκουρος ἐχώριζε τὴν σωματικὴ ἀπὸ τὴν πνευματικὴ ἠδονή, ὅπως καὶ τὸν πνευματικὸ ἀπὸ τὸν ψυχικὸ πόνον, καὶ ἐθεωροῦσε τὴν σωματικὴ ἠδονὴ καὶ τὸν σωματικὸ πόνον κατώτερα ἀπὸ τὴν ψυχικὴ ἠδονὴ καὶ τὸν ψυχικὸ πόνον, ἐνῶ δηλαδὴ ὁ Ἐπίκουρος ἔκαμε μιὰ ποιοτικὴ διάκριση ἀνάμεσα στὰ δύο εἴδη τῆς ἠδονῆς, ὁ νεώτερος ἠδονισμὸς δὲν ἀναγνωρίζει καμμιά ποιοτικὴ διαφορὰ. Εἶναι κατὰ τοῦτο συνεπέστερος ὅτι δέχεται τὴν ὁμοιογένεια τῆς ἀρ-

χῆς πού τὸν διέπει. Ἐπειτα ὑπάρχει καὶ ἓνας ἄλλος λόγος πού ἀναγκάζει τὴν νεώτερη θεωρία τῆς ἡδονῆς νὰ δεχθῆ τὴν ὁμοιογένεια καὶ τὴν ἰσοτιμία τῆς σωματικῆς καὶ πνευματικῆς ἡδονῆς· ἡ νεώτερη θεωρία τῆς ἡδονῆς διέπεται ἀπὸ τὴν πρόθεση νὰ διδάξῃ τὸν ἀνθρώπο πῶς ν' ἀποχτιᾷ τὴν ἡδονή, πῶς νὰ φθάνη στὴν ἀτομικὴ του εὐδαιμονία, θέλει νὰ τοῦ δώσῃ τὰ κριτήρια νὰ ζυγίξῃ τὴν ἡδονή. Πῶς ὅμως θὰ ζυγίσῃ τὴν σωματικὴ καὶ τὴν πνευματικὴ ἡδονή, πῶς θὰ ἀντιμετρήσῃ τὴν μιὰ μὲ τὴν ἄλλη, ἂν εἶναι ποιοτικὰ διαφορετικές; Δύο ἀντικείμενα πού δὲν ἔχουν ποιοτικὴ ταυτότητα δὲν μποροῦν ν' ἀντιμετρηθοῦν, δὲν μποροῦν νὰ κριθοῦν στὴ σχέση πού ἔχει τὸ ἓνα πρὸς τὸ ἄλλο. Γιὰ νὰ γίνῃ ἡ σύγκριση των πρέπει νὰ μὴ ὑπάρχῃ ποιοτικὴ διαφορὰ ἀλλὰ μονάχα ποσοτικὴ διαφορὰ ἀναμεταξύ των. Ἡ μιὰ ἡδονὴ πρέπει νὰ διαφέρῃ ἀπὸ τὴν ἄλλη μονάχα κατὰ τὴν ἔνταση καὶ ὄχι κατὰ τὴν ποιότητα, τότε μονάχα θὰ εἶναι δυνατὸν νάχωμε καὶ μέτρα συγκρίσεως· τότε θὰ μποροῦμε ν' ἀποφασίσωμε ν' ἀπορρίψωμε τὴν μιὰ καὶ νὰ προτιμήσωμε νὰ κρατήσωμε τὴν ἄλλη. Τὸ λογικὸ ζύγισμα τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου μπορεῖ τότε μονάχα νὰ γίνῃ ὅταν ὅλες οἱ πράξεις διέπονται καὶ προσδιορίζονται ἀπὸ μιὰ γενικὴ ἀρχὴ πού εἶναι ποιοτικὰ ἢ ἴδια, εἴτε στὴ σωματικὴ εἴτε στὴ ψυχικὴ ζωὴ ἐκδηλώνεται. Τὰ ἐπιχειρήματα τῆς ἀρχαίας θεωρίας τῆς ἡδονῆς εἶναι πάλιν ἐδῶ σὲ δράση καὶ μάλιστα μὲ μεγαλύτερη συστηματικότητα. Ὁ λογαριασμὸς τῆς ἡδονῆς χρειάζεται, γιατί ὁ ἀνθρώπος δὲν ζῆ μονάχα γιὰ τὴ στιγμὴ· ἔχει μνήμη καὶ συνέχεια. Γι' αὐτὸ ποτὲ δὲν πρέπει νὰ κρίνωμε τὴν ἀξία μιᾶς ἐνέργειας ἀπὸ τὴν συγκεκριμένη ἡδονὴ πού τὴν συνοδεύει, ἀλλὰ πρέπει νὰ προχωρήσωμε μὲ τὸ νοῦ μας στὰ ἀποτελέσματα καὶ μόνον ἂν τὸ συνολικὸ ἀθροισμα τῆς ἡδονῆς εἶναι μεγαλύτερο ἀπὸ τὸ συνολικὸ ἀθροισμα τοῦ πόνου, μόνον τότε νὰ ἀποφασίζωμε νὰ ἐκτελοῦμε τὴν προκείμενη ἐνέργεια. Ἀρετὴ καὶ φρόνηση ἔχει ἐκεῖνος πού γνωρίζει νὰ ὑπολογίξῃ μὲ ἀκρίβεια τὰ ποσὰ τῆς ἡδονῆς καὶ τοῦ πόνου, τῆς χαρᾶς καὶ τῆς λύπης, ἐκεῖνος πού γνωρίζει νὰ παρατιέται ἀπὸ ἓνα μικρὸ ποσὸν ἡδονῆς πού τοῦ προσφέρει τώρα ἢ στιγμὴ γιὰ νὰ κερδίσῃ ἓνα μεγαλύτερο ποσὸν πού τὸ βλέπει μὲ ἀσφάλεια νὰ ῥαχεται μέσα στὴν ἀλυσσίδα τῶν ἀποτελεσμάτων πού προκύπτουν ὕστερα ἀπὸ μιὰ ὀρισμένη ἐνέργειά του. Δὲν παραλείπει μάλιστα ἡ νεώτερη

θεωρία τῆς ἡδονῆς νὰ δώση καὶ σταθερὰ κριτήρια γιὰ νὰ κρίνωμε τὴν ἀξία τῆς ἡδονῆς. Τέτοια κριτήρια εἶναι ἡ ἔνταση, ἡ ἀσφάλεια, καὶ ἡ διάρκεια. Κι' ἐπειδὴ ἡ ἡδονὴ κι' ὁ πόνος, ὅπως ἡ χαρὰ καὶ ἡ λύπη, ἔχουν μέσα των τὴν δυνατότητα νὰ γεννήσουν ὄχι μονόχα ὁμοιά των ἀλλὰ καὶ ἀντίθετά των, ἡ ἡδονὴ τὸν πόνο κι' ὁ πόνος τὴν ἡδονή, ἡ χαρὰ τὴ λύπη καὶ ἡ λύπη τὴ χαρὰ, πρέπει στὰ πρῶτα αὐτὰ κριτήρια νὰ προστεθοῦν καὶ δυὸ ἀκόμα σπουδαιότατα, ἡ γονιμότητα καὶ ἡ καθαρότητα. Τὶ σημαίνει ἔνταση, ἀσφάλεια καὶ διάρκεια τῆς ἡδονῆς καὶ τοῦ πόνου, τῆς χαρᾶς καὶ τῆς λύπης εἶναι αὐτονόητο. Καὶ ἡ ἡδονὴ καὶ ὁ πόνος, καὶ ἡ χαρὰ κι' ἡ λύπη ἔχουν βαθμοὺς ὡς πρὸς τὴν ἔνταση, τὴν ἀσφάλεια καὶ τὴν διάρκεια. Σύμφωνα μ' αὐτὰ τὰ κριτήρια πρέπει νὰ ἐπιδιώκη κανεὶς ἐκείνη τὴν ἡδονὴ καὶ ἐκείνη τὴν χαρὰ πού ἔχουν μεγαλύτερη ἔνταση, ἀσφάλεια καὶ διάρκεια. Τὰ κριτήρια ὅμως τῆς γονιμότητας καὶ τῆς καθαρότητας περιορίζουν τὰ τρία πρῶτα· ἂν ἐκεῖνα ἀναφέρωνται μονάχα στὴ συγκεκριμένη ἡδονὴ ἐτοῦτα ἀφοροῦν κυριώτατα τὰ ἀποτελέσματα πού ἀκολουθοῦν ὕστερα ἀπὸ τὴν κάρπωση μιᾶς ὠρισμένης ἡδονῆς ἢ χαρᾶς. Γόνιμη καὶ καθαρὴ εἶναι ἐκείνη ἡ ἡδονὴ πού θάχη μέσα της τὴν βεβαιότητα νὰ γεννήσῃ ὀλόκληρη σειρὰ ἀπὸ εὐχάριστα συναισθήματα. Ἐπίσης ἐκεῖνος ὁ πόνος θὰ εἶναι γόνιμος πού θάχη ἀποτελέσματα ἀντίθετα πρὸς τὸν χαρακτήρα του· πού θάχη δηλαδὴ ὡς ἐπακόλουθο τὴν ἡδονὴ καὶ μάλιστα μεγαλύτερη σὲ ἔνταση καὶ σὲ διάρκεια ἀπὸ τὴν ἔνταση καὶ τὴν διάρκεια τῆ δικῆ του. Σύμφωνα μ' αὐτὰ τὰ κριτήρια δὲν ὑπάρχουν ἄνθρωποι καλοὶ καὶ κακοί, οὔτε ἠθικὲς καὶ ἀνήθικες πράξεις, ἀλλὰ ἄνθρωποι πού κάνουν καλοὺς καὶ κακοὺς λογαριασμοὺς καὶ πράξεις εὐστοχες καὶ ἄστοχες. Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, κι' ἐκεῖνοι πού ἔχουν βαρεῖα ἑλαττώματα, ἐπιδιώκουν καὶ θέλουν τὸ καλό, δηλαδὴ ἐκεῖνο πού τοὺς προσπορίζει ἡδονὴ καὶ συμβάλλει στὴ στερέωση τῆς ἀτομικῆς των εὐτυχίας. Ὑπάρχουν τώρα καὶ μερικοὶ πού ἀστοχᾶνε στοὺς λογαριασμοὺς των· δὲν λογαριάζουν μὲ ἀπόλυτη ἀκρίβεια τί θὰ ἐπακολουθήσῃ ὕστερα ἀπὸ μιὰ ὠρισμένη ἐνέργειά των καὶ γι' αὐτὸ δυστυχοῦν. Δὲν εἶναι ἀξιοκατάκριτοι γιὰτὶ ἔκαμαν κάτι πού ἦταν ἀντίθετο στὰ βασικὰ αἰτήματα τῆς ἠθικῆς ἀξιοπρεπείας—γιατὶ αὐτὰ δὲν ὑπάρχουν ποτὲ χωριστὰ ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ εὐδαιμονία—ἀλλὰ γιὰτὶ ἔσφαλαν στὸ λογαριασμό των.

Ὅ,τι γίνεται στὴν ἀτομικὴ ζωὴ τὸ ἴδιο πρέπει νὰ γίνεται καὶ στὴν κοινωνικὴ ὅπως στὴν ἀτομικὴ ζωὴ τότε μόνον πρέπει νὰ θυσιάσῃ κανεὶς μιὰ συγκεκριμένη ἡδονὴ ὅταν ἔχει τὴν βεβαία προοπτικὴ ὅτι θὰ κερδίσῃ ὕστερα, ἀπὸ τὰ ἀγαθὰ ἀποτελέσματα τῆς θυσίας του, μεγαλύτερη, ἐντατικώτερη καὶ διαρκέστερη ἡδονή, ἔτσι πρέπει νὰ συμπεριφέρεται καὶ στὴ κοινωνικὴ του ζωὴ καὶ στὴ σχέση του γενικὰ μὲ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Ἡ κοινωνικὴ ζωὴ θέτει τὸ ἄτομο σὲ ἀμοιβαία σχέση μὲ τὰ ἄλλα ἄτομα· στὴ σχέση αὐτὴ τὸ ἄτομο δέχεται καὶ δίνει. Ἀφοῦ ὅμως σκοπὸς τῆς ζωῆς εἶναι ἡ ἀτομικὴ του εὐδαιμονία πρέπει νὰ ζητᾶ καὶ μὲ τὴν ἐνέργεια τῶν ἄλλων ν' αὐξήσῃ τὴν εὐτυχία του ἢ τουλάχιστον ν' ἀποτρέψῃ τὸ ἐνδεχόμενον νὰ μειωθῇ ἢ δική του εὐτυχία. Ὅταν θυσιάσῃ κανεὶς κάτι πρέπει νὰ εἶναι βέβαιος ὅτι θὰ τὸ ξαναπάρῃ καὶ μάλιστα μὲ τοὺς τόκους του. Γι' αὐτὸ ἐνῶ ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος πρέπει τὸ ἄτομο νὰ τείνῃ μὲ τὴν διαγωγὴ του νὰ κερδίσῃ τὴν εὐνοία τῶν ἄλλων ἀτόμων μέσα στὴν κοινωνία, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος δὲν πρέπει ποτὲ νὰ παρατιέται ὀριστικὰ ἀπὸ μιὰ συγκεκριμένη ὠφέλεια ἢ ἡδονὴ γιὰ νὰ τὴν κερδίσῃ ἓνας ἄλλος. Ἡ ἀρχὴ τοῦ ἐγωϊσμοῦ πρέπει νὰ διέπῃ δηλαδὴ καὶ κάθε ἐκδήλωση φιλαλληλίας καὶ κοινωνικῆς ἀγωγῆς. Δὲν πρέπει ποτὲ κανεὶς νὰ θυσιάσῃ τίποτε ἀπὸ καθαρὴ φιλαλληλία ἀλλὰ πάντα ἀπὸ καθαρὸ καὶ γόνιμο ἐγωϊσμό. Ὁ Bentham λέει· «οἱ ὀρθὰ λογαριασμένες θυσίες μας μέσα στὴν κοινωνία δὲν χάνονται ποτέ· εἶναι ὅπως οἱ ἐντοκες καταθέσεις στὴν τράπεζα ποὺ μπορεῖ κανεὶς σὲ κάθε περίσταση νὰ τὶς ἀποσύρῃ». Καὶ ἡ ἀνώτατη ἀρχὴ τῆς κοινωνικῆς εὐδαιμονίας ποὺ ὀρίζει ὅτι «κάθε πράξι σου πρέπει νὰ τείνῃ νὰ αὐξήσῃ καὶ τὸ βαθμὸ τῆς εὐτυχίας καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν εὐτυχούντων» εἶναι καὶ αὐτὴ ἐγωϊστικὰ προσδιορισμένη, γιατί τοῦτο γίνεται μὲ τὴν προϋπολογισμένη βεβαιότητα ὅτι ἡ κοινωνικὴ εὐδαιμονία διασφαλίζει πάντα καὶ τὴν ἀτομική.

Τὴν κοινωνικὴ εὐδαιμονία—ἔτσι πιστεύει ὁ Bentham—πρέπει νὰ τὴν ἐπιδιώξῃ ἡ πολιτεία καὶ μὲ μέσα ἐξαναγκαστικά, γιατί ἡ κοινωνικὴ ζωὴ, ἂν τὴν ἀφήσῃ κανεὶς χωρὶς τὸν ἐξαναγκασμό, δὲν θὰ φθάσῃ ποτὲ ἐν εἰς ποὺ πρέπει, δηλαδὴ στὸν ἀνώτατο βαθμὸ εὐτυχίας ὅλων ἢ τουλάχιστον τῶν περισσοτέρων μελῶν τῆς κοινωνίας. Ὁ Bentham εἶναι ὁ πρῶτος εὐδαιμονιστὴς ποὺ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν κοινωνικὴ εὐδαι-

μονία, ἐνῶ καὶ ὁ Spinoza καὶ κυριώτατα οἱ ἀρχαῖοι εὐδαιμονισταὶ προσέχουν περισσότερο, ἂν μὴ ἀποκλειστικά, τὴν ἀτομικὴ εὐδαιμονία. Τὸ θεμελιακὸ βιβλίον τοῦ Bentham ἐπιγράφεται «ἀρχὴς τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς νομοθεσίας». Ἡ νομοθεσία πρέπει νὰ συμπληρώσῃ τὴν ἠθικὴν. Ἡ ἠθικὴ ἀποτείνεται στὴ βούληση τοῦ ἀνθρώπου, ζητάει νὰ διαφωτίσῃ τὸν ἄνθρωπο γιὰ τὸν τρόπο πού θὰ πρέπει νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν ἀτομικὴν του εὐδαιμονία. Δὲν μπορεῖ ὅμως ποτὲ ἡ ἠθικὴ διαφώτιση νὰ ἐξαναγκάσῃ τὸν ἄνθρωπο νὰ πράξῃ τοῦτο κ' ὄχι τὸ ἄλλο· πολλὰ φορὲς, ἐνῶ τοῦ δείχνει τὸν ἴσιον δρόμον πού ὁδηγεῖ στὴν εὐδαιμονία του, τὸ ἄτομον ἀκολουθεῖ τὸν στραβόν. Τουναντίον ἡ νομοθεσία, ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία μποροῦν νὰ κατευθύνουν ἐξαναγκαστικά τὴν κοινωνία καὶ τὸ ἄτομον πρὸς ὠρισμένα ἀγαθὰ· κατὰ τοῦτο εἶναι τὸ ἔργον τῆς νομοθεσίας, τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας ἀσφιλέςτερον ἀπὸ τὴν ἠθικὴν διαφώτιση. Ὁ ἀπλὸς ἠθικὸς διαφωτισμὸς δὲν ἔχει καμμιά ἐγγύησιν πὼς θὰ φέρῃ τὸ ποθούμενον ἀποτέλεσμα, δηλαδὴ τὴν εὐδαιμονία τοῦ αἰτόμου.

Ὁ νομοθέτης κ' ὁ δικαστὴς πρέπει νάχουν κατὰ νοῦν μονάχα τὴν γενικὴν εὐτυχία, τὸ γενικὸ καλόν. Ὅταν πεισθοῦν γιὰ τὸ γενικὸ καλόν θὰ εὔρουν καὶ τὰ μέσα πού βοηθοῦν νὰ γίνῃ ἡ ἐφαρμογὴ του καὶ ἡ πραγματοποίησή του. Τὰ μέσα αὐτὰ τὸ ἔχουν ὁ νομοθέτης, ὁ δικαστὴς καὶ ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία πάντα στὴ διάθεσίν των. Ἐκεῖνο ὅμως πού πρέπει νὰ μάθουν εἶναι ἡ καλὴ χρῆσις, γιὰτὶ ἡ κακὴ χρῆσις ὁδηγεῖ στὸ ἀντίθετον ἀποτέλεσμα, δηλαδὴ στὴν κακοδαιμονία τῆς κοινωνίας. Ὁ δικαστὴς ἔχει στὸ χέρι του τὸ μέτρο τῆς τιμωρίας. Τὸ μέτρο αὐτὸ μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀφορμὴ κακοδαιμονίας κοινωνικῆς, ἂν τοῦ γίνῃ κακὴ χρῆσις. Σχετικὰ μὲ τὴν τιμωρία ὁ νεώτερος εὐδαιμονισμὸς κάνει τὸν ἀκόλουθον συλλογισμό. Μιὰ πού ἡ τιμωρία δημιουργεῖ πόνον καὶ λύπην—ἄρα δυστυχία—στὸ ἄτομον πού θὰ τὴν δεχθῇ καὶ θὰ τὴν ὑποστῇ καὶ μιὰ πού ὁ φυσικὸς καὶ ὁ ἠθικὸς νόμος προστάζει ὅτι κάθε πλάσμα πρέπει ν' ἀποφεύγῃ τὸν πόνον καὶ τὴν λύπην καὶ νὰ ἐπιδιώκῃ μὲ κάθε τρόπο τ' ἀντίθετά των, πρέπει καὶ ὁ νομοθέτης νὰ προσέχῃ πολὺ ὅταν ἐπιβάλλει μιὰ τιμωρία. Πρὸ παντὸς νὰ μὴ θέλῃ ποτὲ νὰ προξενήσῃ σ' ἓνα ἄτομον ἓνα οἰονδήποτε πόνον ἢ μιὰ οἰαδήποτε λύπην. Γι' αὐτὸ δὲν πρέπει ποτὲ νὰ τιμωρῇ πράξεις πού δὲν

μειώνουν τὴν κοινωνικὴν εὐδαιμονίαν, ἀλλὰ μονάχα τὴν ἀτομικὴν. Ἐπειτα ποτὲ δὲν πρέπει νὰ τιμωρῆ πράξεις ποὺ ἔχουν ὡς ἀπώτερο ἐπακόλουθο τὴν γενικὴν εὐδαιμονίαν. Τὸ μοναδικὸ κριτήριον τοῦ νομοθέτου καὶ τοῦ δικαστοῦ πρέπει νὰ εἶναι ἡ γονιμότης τῶν πράξεων. Ἐπιτρέπεται μονάχα ἓνα ἐλάχιστο ὄριο ποινῆς. Ποτὲ ὅμως δὲν πρέπει γιὰ τὸ ἴδιον ἀδίκημα νὰ ἐπιβάλλεται ἡ ἴδια τιμωρία, ἀλλὰ σὲ κίθε περίπτωσις ἡ ποινὴ νὰ κανονίζεται εἰδικά. Ἡ ποινικὴ νομοθεσία τότε μονάχα θὰ εἶναι δικαία ὅταν μπορεῖ γιὰ κάθε συγκεκριμένη περίπτωσις νὰ ὁρίσῃ καὶ μιὰ εἰδικὴ ποινὴ, μοναδικὴ γιὰ τὸ μοναδικὸ ἄτομον καὶ γιὰ τὴν μοναδικὴν περίπτωσις. Ἐτσι μονάχα δὲν μειώνεται ὁ βαθμὸς τῆς κοινωνικῆς εὐδαιμονίας. Ὁ σκοπὸς ὅλης τῆς νομοθεσίας πρέπει νὰ εἶναι εὐδαιμονιστικὸς. Καμμιά ἄλλη ἀρχὴ δὲν πρέπει νὰ ρυθμίζῃ τὴν ἀπόφασιν τοῦ δικαστοῦ παρεχτοῦς ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ποὺ ὁρίζει ὅτι «κάθε πράξις πρέπει νὰ τείνῃ νὰ αὐξήσῃ καὶ τὸ βαθμὸν τῆς εὐτυχίας καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν εὐτυχοῦντων μέσα στὴν κοινωνίαν».

IV

Ἡ αὐτοκαταστροφὴ τῆς θεωρίας τῆς ἡδονῆς καὶ ἡ κριτικὴ τοῦ εὐδαιμονισμοῦ.

Ἡ προσπάθεια ποὺ ζητάει νὰ ὑψώσῃ τὸν ἐγωϊσμὸν καὶ τὰ παρὰκόλουθά του σὲ ἠθικὸν σκοπὸν τῆς ζωῆς δὲν προϋποθέτει μόνον ὅτι δὲν ὑπάρχει ἄλλη ἠθικὴ ἀρχή, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἡ ἀτομικὴ εὐδαιμονία εἶναι κάτι πέρα καὶ πέρα κατορθωτό. Τὸ δεύτερον μάλιστα τοῦτο ἀποτελεῖ μιὰ αὐτονόητη προϋπόθεσις τοῦ εὐδαιμονισμοῦ καὶ γι' αὐτὸ δὲν κοπιᾶζει καθόλου νὰ τὴν στηρίξῃ, ἐνῶ γιὰ τὸ πρῶτον ἀναγκάζεται νὰ φέρῃ ἐπιχειρήματα ποὺ τὰ ἀντλεῖ, ὅπως εἶπα καὶ πρίν, ἀπὸ τὴν ἐσφαλμένη ἀντίληψιν ὅτι καὶ στὴν ἱστορικὴ καὶ στὴν κοινωνικὴ ζωὴ πρόκειται μονάχα γιὰ τοὺς σκληροὺς ἀγῶνες ποὺ καταβάλλει ἡ ζωὴ γιὰ τὴν διατήρησιν καὶ τὴν εὐημερίαν της. Εἶναι γιὰ τὸν εὐδαιμονισμὸν αὐτονόητο ὅτι, ἐφ' ὅσον ἡ ρίζα τῆς ζωῆς εἶναι ἡ ἐπιθυμία καὶ ἐφ' ὅσον ὁ γενικὸς καὶ ἠθικὸς σκοπὸς τῆς ζωῆς ἔγκειται στὴν ἰκανοποίηση τῆς ἐπιθυμίας, στὸν ἐγωϊσμὸν καὶ στὴν ἐπιδίωξιν τῆς ἡδονῆς

πὸ συνοδεύει κάθε ἐπιθυμία, δὲν ὑπάρχει καμμιά δύναμη πὸ νὰ μπορῇ νὰ ἀντισταθῇ στὴν πραγμάτωση αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ τῆς ζωῆς. Εἶναι βέβαια καὶ γιὰ μᾶς ἀναμφισβήτητο ὅτι, ἐν ὅσῳ ἡ ζωὴ μένει στὴ φυσικὴ τῆς κατάστασι καὶ ἀκολουθεῖ μονάχα τὸν ἔμφυτο ὄρισμό τῆς φύσεως, ἐν ὅσῳ δηλαδὴ ἡ ζωὴ δὲν γίνεται ἱστορικὴ καὶ κοινωνικὴ, δὲν ὑπάρχει τίποτε πὸ νὰ ἀντισταθῇ σ' αὐτὸν τὸν μοναδικὸ σκοπὸ τῆς ζωῆς, δηλαδὴ στὴν ἐπιδίωξι τῆς εὐδαιμονίας τῆς μὲ κάθε μέσο καὶ κάθε τρόπο. Τῇ στιγμῇ ὅμως πὸ ἡ ζωὴ προχωρεῖ στὴν κοινωνικὴ καὶ ἱστορικὴ τῆς συγκρότησι προβάλλουν ἀμέσως αἰτήματα ἄλλης φύσεως, πὸ δὲν ἔχουν καμμιά σχέσι μὲ τὸν εὐδαιμονισμό· πιθανὸν ἔκ τῶν ὑστέρων νὰ συμβάλλουν στὴν εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ αἶτιο μὲσα στὴν κοινωνικὴ καὶ στὴν ἱστορικὴ ζωὴ παρουσιάζει πράξι πὸ δὲν ἐμπνέονται καθόλου ἀπὸ τὴν τάσι τῆς ἀτομικῆς ἢ καὶ τῆς κοινωνικῆς εὐδαιμονίας. Ἡ κοινωνία γενικὰ θέτει σκοποὺς πὸ ὑψώνονται πέρα ἀπὸ τὴν εὐδαιμονία τῆς· καμμιά μεγάλη μορφὴ τέχνης δὲν ἐδημιουργήθηκε γιὰ τὴν ἀτομικὴ ἢ κοινωνικὴ εὐδαιμονία, ἀλλὰ ἔχει τὴν αἰτία τῆς σὲ βαθύτερους πνευματικοὺς ἀγῶνες τῆς ζωῆς. Ἡ τέχνη δίνει ἓνα νόημα στὴ ζωὴ πὸ εἶναι πέρα ἀπὸ κάθε εὐδαιμονία· ἡ τέχνη ὑψώνει τὴ ζωὴ σὲ αἰώνια ἀξία.

Ἡ αὐτονόητη ὅμως προϋπόθεσι πὸ διέπει τὸν εὐδαιμονισμό ὅτι ἡ εὐδαιμονία εἶναι ἀγαθὸ ὅπωςδήποτε κατορθωτὸ γίνεται σιγὰ - σιγὰ μὲ τὴν προκοπὴ τῆς κριτικῆς, μὲ τὴν ἀνάπτυξι τοῦ λογικοῦ ἀντικείμενο ἀμφιβολίας. Ἡ εὐδαιμονία μπορεῖ νὰ τίθεται ὡς μοναδικὸς σκοπὸς τῆς ζωῆς, ὅμως τὰ πράγματα τῆς ζωῆς μαρτυροῦν ὅτι ἡ εὐδαιμονία εἶναι κάτι ἀκατόρθωτο. Σημασία ἔχει τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀμφιβολία γιὰ τὸ κατορθωτὸ τῆς εὐδαιμονίας γεννιέται μὲσα στοὺς κόλπους τοῦ ἀρχαίου ἡδονισμοῦ καὶ εὐδαιμονισμοῦ. Ἐνῶ ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ὁ εὐδαιμονισμὸς δὲν ἀμφιβάλλει ὅτι ὁ ἠθικὸς σκοπὸς τῆς ζωῆς εἶναι ἡ ἀτομικὴ εὐδαιμονία, ἐνῶ ὀρίζει ὅτι ἡ ζωὴ πρέπει νὰ τείνη στὴν ἐπιδίωξι τῆς ἡδονῆς, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἀρχίζει νὰ εἰσχωρῇ μὲσα του ἡ ἀμφιβολία γιὰ τὸ κατορθωτὸ τῆς πραγματικῆς εὐδαιμονίας. Ἦδη οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ἀριστίππου ἀμφιβάλλουν ἂν αὐτὸ πὸ τίθεται ὡς σκοπὸς τῆς ζωῆς εἶναι κατορθωτό· ἐνῶ κανεὶς ἀπ' αὐτοὺς δὲν ἀμφισβητεῖ ὅτι ἠθικὸς σκοπὸς τῆς ζωῆς εἶναι ἡ ἡδονή, ὅμως ἀμφι-

βάλλουν ἂν ὁ σκοπὸς αὐτὸς εἶναι κατορθωτός. Αὐτὸς ἦταν ὁ ἐσωτε-
 ρικὸς λόγος ποὺ τοὺς ἀνάγκαζε νὰ περιορίζουν τὸν κύκλο τῆς ἡδο-
 νῆς. Ἄξια ἔχει γι' αὐτοὺς ἐκείνη ἡ ἡδονὴ ποὺ ἐκδηλώνεται ὡς ἡρεμῆ
 καὶ πράα κίνηση· αὐτὴ ἡ ἡδονὴ εἶναι περιζήτητη γιὰ αὐτὴ εἶναι ἡ
 πραγματικὴ ἡδονή· τουναντίον κάθε ἄλλη ἡδονὴ ποὺ συνοδεύεται ἀπὸ
 βία καὶ τραχῆ κίνηση, κάθε ἡδονὴ ποὺ ἐκδηλώνεται ὡς πολυτά-
 ραχη κίνηση ἀπορρίπτεται, γιὰ τὴν ἡδονὴ ποὺ εἶναι συνυφασμένη
 μὲ ταραχὴ δὲν εἶναι ἡδονὴ ἀλλὰ πόνος, ἢ λύπη ἐφ' ὅσον πρό-
 κεται γιὰ ψυχικὰ καὶ ὄχι φυσιολογικὰ γεγονότα. Ὅπως εἶδαμε πρὶν
 ὁ Ἐπίκουρος θέτει τὴν ἀταραξία τῆς ψυχῆς ὡς ἀνώτατο ἀγαθὸ τῆς
 ζωῆς καὶ δέχεται πὼς ἡ πλήρωση τῶν σωματικῶν ἀναγκῶν πρέπει
 τότε μονάχα νὰ γίνεται ὅταν μ' αὐτὰ σταματᾷ ἡ ταραχὴ τῆς ψυχῆς·
 ὅταν ἡ πλήρωση μιᾶς ἀνάγκης ἀπελευθερώνει τὴν ψυχὴ ἀπὸ μιὰ λύπη
 ποὺ τὴν βασανίζει τότε πρέπει νὰ γίνεται· καλύπτει ὅμως ζῆ ἐκεῖνος
 ποὺ γνωρίζει νὰ περιορίσῃ τὴν ἐπιθυμία, τὴν ὁρμὴν· αὐτὸς εἶναι
 ὁ φρόνιμος, γιὰ αὐτὸς ἀποχτᾷ ἔτσι ἀσφαλέστερη ἡδονή, τὴν ἡδονὴν
 ποὺ χαρίζει ἡ σωματικὴ καὶ ψυχικὴ γαλήνη. Αὐτὴ εἶναι ἡ τελικὴ
 γνώμη τοῦ Ἐπικούρου. Ὁ Spinoza προχωρεῖ ἀκόμα περισσότερο·
 περιορίζει αὐστηρότερα τὸν κύκλο τῆς ἡδονῆς· ἀπορρίπτει κάθε κίνηση
 τῆς ψυχῆς, παρεχτὸς ἀπὸ τὴν γνωστικὴν, τὴν καθαρὰ θεωρητικὴν ἐνέρ-
 γεια. Μὲ κάθε ἄλλη ἐνέργεια ἡ ψυχὴ ὄχι μόνον δὲν αἰσθάνεται καμμία
 εὐδαιμονία ἀλλὰ καὶ πάσχει· μονάχα ἡ θεωρητικὴ ἐνέργεια κρατᾷ
 τὴν ψυχὴ μέσα στὸν κύκλο τῆς πραγματικῆς εὐδαιμονίας. Ὅλοι λοι-
 πόν, καὶ οἱ ἀρχαῖοι καὶ οἱ νεώτεροι φίλοι τοῦ εὐδαιμονισμοῦ καὶ τοῦ
 ἡδονισμοῦ, περιορίζουν καταπληκτικὰ τὴν ἀξία τῆς ἡδονῆς· ἕνας ὡμὸς
 ἡδονιστῆς δὲν ἔχει τίποτε τὸ κοινὸ μὲ τὸν ἡδονισμὸν τοῦ Ἐπικούρου ἢ τοῦ
 Spinoza· οὔτε μπορεῖ νὰ παρακολουθήσῃ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Spinoza,
 γιὰ τὴν γοητεία τῆς γνώσεως τοῦ εἶναι ἀγνωστῆ· δὲν μπορεῖ οὔτε νὰ
 φαντασθῆ πὼς ἡ γνώση χαρίζει στὸν κάτοχόν της εὐδαιμονία ἀσφαλέ-
 στερη καὶ μονιμώτερη ἀπὸ τὴν ἡδονὴν ποὺ συνοδεύει τὰ πάθη.

Ἐκεῖνος ὅμως ποὺ πρῶτος ἀντιμετώπισε τὸ πρόβλημα σ' ὅλην του
 τὴν ἐκτασιν, ἐκεῖνος ποὺ πρῶτος ἐκλόνησε τὴν πίστιν στὴν ἀξία
 τῆς ἡδονῆς, τὴν πίστιν στὴν ἀτομικὴν εὐδαιμονίαν καὶ στὴν εὐδαι-
 μονίαν γενικά, εἶναι ὁ κυρηναϊκὸς φιλόσοφος Ἡγησίας. Ἡ εὐδαιμο-

νία, ἂν καὶ σκοπὸς τῆς ζωῆς, εἶναι πράγμα ἀκατόρθωτο· ἡ ἡδονὴ δὲν εἶναι ἀγαθὸ γιὰτὶ δὲν συμβάλλει στὴν πραγματικὴ εὐδαιμονία. Τὸ σῶμα βασανίζεται ἀπὸ τόσα δεινὰ πού κατ' ἀνάγκην ἀπὸ αὐτὰ πάσχει καὶ ἡ ψυχὴ. Τὸ σῶμα εἶναι πηγὴ κακῶν· γι' αὐτὸ ὁ φρόνιμος ἄνθρωπος θὰ εἶναι ἐκεῖνος πού δὲν θὰ ἐπιδιώκῃ νὰ ἀποχτήσῃ ἀγαθὰ, γιὰτὶ πραγματικὰ ἀγαθὰ δὲν ὑπάρχουν. Φρόνιμος εἶναι ἐκεῖνος πού δὲν θὰ ἐπιδιώκῃ τὴν θετικὴ εὐδαιμονία, ἀλλὰ ἐκεῖνος πού θὰ ἀγωνισθῇ ἀπλῶς γιὰ μιὰ ζωὴ ἀνώδυνη, ἐκεῖνος πού θὰ ζητήσῃ συστηματικὰ ν' ἀποφύγῃ τὸν πόνο, τὴ λύπη, χωρὶς ὅμως νὰ ἐπιδιώκῃ ἄμεσα τὰ ἀντίθετά των, τὴν ἡδονὴ καὶ τὴ χαρὰ—γιὰτὶ οὔτε ἡ ἡδονὴ οὔτε ἡ χαρὰ εἶναι ἀγαθὰ. Τὴν ἀνώδυνη ζωὴ τὴν κερδίζει κανεὶς μονάχα ὅταν ἀδιαφορεῖ συστηματικὰ ἀπὸ ἐσωτερικὴ πεποίθησι γιὰ τὰ αἷτια τῆς ἡδονῆς, ὅταν περιφρονεῖ τὰ καλούμενα ἀγαθὰ. Καὶ εἶναι πολὺ εὐκόλο νὰ ἀδιαφορῇ κανεὶς γιὰ τὰ καλούμενα ἀγαθὰ γιὰτὶ ὅλα αὐτὰ δὲν ἔχουν μέσα τους τὸ εὐχάριστο καὶ τὸ δυσάρεστο. Τὸ εὐχάριστο καὶ τὸ δυσάρεστο εἶναι παθήματα τοῦ ὑποκειμένου, εἶναι καταστάσεις πού τις ἔχει τὸ ὑποκείμενο πέρα καὶ πέρα στὴν ἐξουσία του· δὲν εἶναι ιδιότητες τῶν ἀντικειμένων, ἀλλὰ παθήματα τοῦ ὑποκειμένου κατὰ τὴν ἐπαφὴ του μὲ τὰ ἀντικείμενα. Εἶναι λοιπὸν ἀπόλυτα στὴν ἐξουσία τοῦ ἀνθρώπου νὰ περιφρονήσῃ τὰ καλούμενα ἀγαθὰ, ὄχι βέβαια γιὰ ἄλλον κανένα λόγο, ἀλλὰ γιὰτὶ ἔτσι περιορίζει τὰ βάσανα πού γεννιῶνται ἀπὸ τὴν ἐπιδίωξη τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ἀτομικῆς εὐδαιμονίας, περιορίζει τὸν πόνο τῆς ζωῆς. Ὅποιος περιορίζει τὴν ἡδονὴν περιορίζει κατ' ἀνάγκην καὶ τὸ ἀντίθετό της τὸν πόνο· ἀπαλλάσσεται ἀπὸ μεγαλύτερο πόνο. Ἡ ἀτομικὴ εὐδαιμονία δὲν ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴν ἐπιδίωξη τῆς ἡδονῆς, γιὰτὶ ἡ ἡδονὴ εἶναι κάτι πού κατ' ἀνάγκην τὸ συνοδεύει ὁ πόνος. Γι' αὐτὸ παρατιέται ὁ Ἡγησίας, ἂν καὶ παραμείνῃ ὁπαδὸς τοῦ εὐδαιμονισμοῦ, ἀπὸ τὴν θετικὴ εὐδαιμονία καὶ περιορίζεται στὴν ἀρνητικὴ εὐδαιμονία. Ἔτσι ὅμως καταλήγει οὐσιαστικὰ σὲ ἀποτέλεσμα ἀντίθετο πρὸς τὴν ἀρχικὴ θέσι τοῦ εὐδαιμονισμοῦ. Ἐνῶ ἀρχικὰ ἡ εὐδαιμονία ἦταν ἀγαθὸ θετικό, κάτι δηλαδὴ πού πρέπει ἄμεσα νὰ τὸ ἐπιδιώκῃ κανεὶς μὲ τὴν συστηματικὴ συλλογὴ τῆς ἡδονῆς, τώρα γίνεται ἀγαθὸ ἀρνητικό· τὸ κερδίζει κανεὶς μὲ τὸ ν' ἀποφεύγῃ τὴν ἡδονή. Τὸ ἀγαθὸ τῆς ζωῆς, ἡ ἀρνητικὴ εὐδαιμονία,

ἀποχτιέται μονάχα μὲ τὴ συστηματικὴ ἀρνησιν τῆς ἡδονῆς.

Ἡ ἐσωτερικὴ αὐτὴ αὐτοκαταστροφὴ τῆς ἀρχῆς τοῦ εὐδαιμονισμοῦ ὁδηγεῖ κατ' ἀνάγκην στὸν κυνισμό· ὁ κυνισμὸς εἶναι ἡ φυσικὴ κατάληξις τοῦ εὐδαιμονισμοῦ. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος πεισθῇ ὅτι ὁ ἠθικὸς σκοπὸς τῆς ζωῆς του εἶναι ἡ εὐδαιμονία, ἀλλὰ ὅτι ἡ εὐδαιμονία εἶναι κατ' οὐσίαν ἀκατόρθωτη, τότε περιορίζεται πέρα καὶ πέρα στὸν ἑαυτό του, περιφρονεῖ συστηματικὰ κάθε τι πού ὑπῆρξε πέρα ἀπὸ τὸν ἑαυτό του καὶ παρατιέται ἀπὸ ὅλα τὰ ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ ἀγαθὰ τῆς ζωῆς. Τοῦτο πράττει ὁ κυνισμὸς· πείθει τὸν ἄνθρωπο νὰ περιφρονῇ καὶ νὰ περιπαίξῃ τὰ πάντα γιατί τίποτε δὲν ἀξίζει· ὅλα ἀξίζουν τὴν περιφρόνησιν. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος μάθῃ νὰ τὰ περιφρονῇ ὅλα καὶ τὰ ἀγαθὰ τῆς ζωῆς καὶ τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ στὸ τέλος καὶ τὸν ἑαυτό του δὲν ἔχει πιά τίποτε νὰ χάσῃ, δὲν ἔχει κανένα τρωτὸ σημεῖο· τὰ βέλη τῆς τύχης δὲν τὸν θίγουν. Αὐτὴ εἶναι ἡ πίστις τοῦ κυνικοῦ· κί' ἂν ὑπάρχῃ κάτι πού μπορεῖ νὰ τὸ χτυπήσῃ ἡ τύχη μὲ τὰ βέλη τῆς τοῦτο εἶναι τὸ σῶμα, γιατί τὸ σῶμα ὑπόκειται στὸ κακὸ τῆς ἀρρώστειας. Ἀλλὰ καὶ τότε, ἂν ἡ ζωὴ γίνῃ ἀφόρητη ἐξ αἰτίας τῆς ἀρρώστειας, ἡ κυνικὴ ἀδιαφορία ἔχει μιὰ διέξοδο· περιφρονεῖ τόσο πολὺ τὴ ζωὴ ὥστε τὴν καταλύει· αὐτοκτονεῖ μὲ τὴν ἐσώτατη πεποίθησιν πὼς μ' αὐτὸ τίποτε δὲν χάνει. Ἐτσι θυσιάζεται ἐδῶ ἡ ζωὴ ὄχι γιὰ ἓνα σκοπὸ ἀλλὰ γιατί ἡ ζωὴ πείθεται πὼς δὲν ὑπάρχει μέσα τῆς κανένας σκοπὸς ἢ πὼς ὁ σκοπὸς τῆς εἶναι ἀκατόρθωτος. Ἐνῶ λοιπὸν πρὶν, στὴν ἀρχικὴ θέσιν τοῦ εὐδαιμονισμοῦ, ἡ ἡδονὴ ἦταν τὸ ἀνώτατο ἀγαθὸ τῆς ζωῆς τώρα, ὕστερα ἀπὸ μιὰ μακρότατη προσπάθεια πού ἔγινε γιὰ νὰ τὴν δικαιώσουν καὶ νὰ τὴν ἀποδείξουν ὡς μοναδικὸ σκοπὸ τῆς ζωῆς, μεταβάλλεται στὸ χειρότερο κακὸ τῆς ζωῆς, γιατί ἀποδεικνύεται σιγὰ σιγὰ ὅτι ἡ ἡδονὴ ταράσσει ἐπικίνδυνα τὴν αὐτάρκεια τοῦ ἐγώ, ἀναγκάζει τὸ ἐγὼ νὰ βγῇ ἀπὸ τὸν κύκλον τῆς αὐτάρκειάς του καὶ νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν εὐδαιμονία του μὲ ἀγαθὰ πού εἶναι ἔξω ἀπ' αὐτό. Μὲ τὴν ἡδονὴ καὶ τὴν ἐπιδιώξή της τὸ ἄτομον χάνει τὴν αὐτοτέλειά του, γίνεται δοῦλος τῶν πραγμάτων καὶ τῶν περιστάσεων, γιατί ἡ ἡδονὴ συνδέεται κατ' ἀνάγκην μὲ τὰ πράγματα καὶ τὶς περιστάσεις. Ἡ ἡδονὴ δὲν εἶναι ἡ ἀξία τῆς ζωῆς, εἶναι κάτι πού διαταράσσει τὴν ἡρεμία τῆς ζωῆς. Γι' αὐτὸ ὀρθρὰ ἀναφωνοῦσε ὁ Ἄντι-